

nim međunarodnim ugledom.

Vrhovni štab i ostale snage NOV i POJ na teritoriju Zapadne Bosne. Uz to iznosi sve vojne operacije NOV, povezane s tim događajem, iz kojih NOV izlazi s povećać-

H. Čemerlić, Kulturno-prosvjetna djelatnost narodnooslobodilačkih odbora (VII, 103-118), citira više spisa, iz kojih se vidi, kako su NOO-i na području Bosanske Krajine i Hercegovine vodili brigu o analfabetskim tečajevima, otvaranju osnovnih škola i drugim manifestacijama kulturnog rada.

S. M. Traljić

HISTORIOGRAFIJA U »ZADARSKOJ REVII« I-VI, 1952-57.

Raznolika je tematika, koju obuhvaća pet i po godišta »Zadarske revije«, kako s područja *ekonomske*, tako i *političke i kulturne povijesti*. Tome treba dodati povremenu bibliografiju i brojne prikaze novih djela, časopisa i rasprava, često s korisnim primjedbama i kritikama.

Iako je pojava liga i posoba u Dalmaciji već dobrano obrađena i rasvijetljena (usp. literaturu u ZR III, str. 1), ipak ima još neobjašnjenih pojedinosti na tom području. Neke od njih nastoji osvijetliti I. Grgić u raspravi »O ligama i posobama«. Nekoliko priloga za njihovo proučavanje« (III, 1-15). U njoj se on, prije svega, odvaja od pisaca, koji brkaju same pojmove lige i posobe, uzimajući ih kao dva sinonima. Za pisca, koji se oslanja na arhivska vrela, liga je savez više posoba, a posoba je skup kućnih starješina jednog sela, koji se u svoje vrijeme sastaju radi rješavanja poslova i problema svoga sela. Liga se često i u historijskim vrelima na talijanskom jeziku naziva hrvatskim terminom zbor (sborro). I jedna i druga institucija su samonikle, nastale u doba oslabljene državne vlasti, kada je njezinu slabost trebalo zamijeniti nadzorom zbora samih seljaka jednog sela (posoba), ili skupine sela (liga). Mletačka ih je dominacija jednostavno »uključila u svoj državni sistem« i time je otpala potreba održavanja državne milicije za čuvanje reda. Međutim, Venecija, vazda nepovjerljiva prema narodnim skupštinama, stalno je pratila njihove sastanke, koji su se smjeli održavati tek nakon dobivena odobrenja, u prisutnosti njezina izaslanika. Lige i posobe su uza sve to često uzurpirale veće kompetencije i u borbi seljaka protiv kolonata bile organizacioni centri za stvaranje jedinstva u programu i akciji. Pisac, zatim, izlaže ukratko historijat liga i posoba u Dalmaciji od njihova prvog spomena do kraja Mletačke republike. On ispravlja također mišljenje, prema kojem bi u jednom kotaru postojala jedna jedina liga, jer vrela dokazuju, da broj liga u kotaru nije bio ni određen ni stalan. Snaga liga opada u razmjeru s opadanjem starog stanovništva u doba turske invazije i dolaskom novog žiteljstva iz unutrašnjosti, koje tu ustanovu nije poznavalo. U XVIII. st. lige ne predstavljaju više »samo-rodne ustanove odozdo stvorene kao izraz narodnog života«, nego ih obnavljaju providurski dekreti u okolini, koja nema više stare samodiscipline. Dok je prije ustanova liga i posoba izazivala sumnju u gospodara s one strane Jadrana, dotle ih u doba Kandijskog rata sama Sinjorija preko svojih providura uskrisuje od mrtvih oslanjajući se na načelo: »Nek opanci krote opanke«. Autoritet ovih novih liga i posoba ne oslanja se više na zbor narodnih glavara, već na moć serdara i harambaša. Međutim, čim je prestao niz mletačko-turskih ratova, Venecija se pobrinula da oduzme ligama njihovu funkciju, sumnjičeći svaku vrstu organiziranja u narodu. Prilog raspravi predstavlja zbirka od šest neobjavljenih spisa o predmetu.

U članku »Statut Primorske lige« (IV, 193-203). I. Grgić dao je kratak sadržaj ponovo pronađenog statuta Primorske lige u papirima Stj. Zlatovića, koji se čuvaju u Hist. inst. JAZU u Zagrebu. Ne radi se o pronalasku originala, nego samo o njegovu prijepisu latinicom, koji je izvršio vjerojatno sam Zlatović. Radi se dakako o Makarskom primorju, koje je 1499-1699 bilo pod turskim suverenitetom. Budući da je u toj perifernoj oblasti, u sklopu hercegovačkog sandžaka, državna vlast bila relativno slaba, što je išlo u korist samouprave naroda, nastala je i potreba za stvaranjem statuta. Tako, dok iz dosad poznatih vrela ne znamo pravo, kakva je bila državna vlast u tom kraju, iz statuta saznajemo prilično jasno, kakva je tu bila narodna samouprava. Narod postavlja svoje poglavare; zbor poglavara sudi i najteže zločine. Sami podaci o zločinima (psovanje, grabež djevojke, krađa i slično) kazuju jasno, da je kriminal većeg stila bio ondje rijetka pojava. Prvi paragrafi statuta rade o organizaciji same Krajine, u kojoj postoje samo dvije klase: plemići i težaci pod serdarima, kapetanima i čaušima. Traga turskom feudalizmu u obliku timara nema u statutu. Karakteristično je izglasavanje toga statuta 13. IX. 1551 u samostanu u Zaostrugu bez prisutnosti turskih vlasti. Sama pojava statuta pokazuje, da su lige postojale i izvan Zadarskog i Ninskog kotara, pa čak i na teritoriju Turskog carstva.

I. Grgić pozabavio se u prilogu »Jedna mletačka agrarna operacija u Dalmaciji« (II, 65-76) postupkom mletačkih vlasti na proširenom teritoriju poslije Kandij-skog rata (1645-69) oko Splita i Klisa. Nova stečevina, kao bivši turski teritorij s ove strane linije Nani stavila je mletačku vladu pred agrarni problem. Bivši turski teritorij, podijeljen na timare i zijamete, ostao je bez svojih zemljišnih gospodara, pa su se Morlaci naveliko dali na prisvajanje i obrađivanje zemlje ne pitajući nikoga za odobrenje. Mletačke su vlasti morale tolerirati taj postupak seljaka, jer su im oni bili tada potrebni kao udarna snaga u ratu protiv Turaka. Osim toga je to slobodno stjecanje zemlje privlačilo raju s one strane granice, a time se slabila turska udarna snaga i povećavao borbeni i proizvodni potencijal na mletačkoj strani. Tako je došlo u prvom redu u splitskom i kliškom kraju do »stihijne agrarne reforme«. Ali odmah poslije završenog rata (1672/3) vlada je dala generalnom providuru Zorziju Morosiniju nalog i upute, kako da izvede agrarnu operaciju, oslanjajući se na princip, da novo stečeno područje iure belli pripada državi. Ona time nije priznala ius postliminii, t. j. vraćanje u stanje prije turske okupacije, kada je na tom području vladao kolonatski sistem (na području Splita) i ugarsko-hrvatski feudalni sistem (u kraju oko Klisa). Time je vlada odbila vratiti posjede stranim feudalcima i postepeno dijelila novostečeni teritorij kapom i šakom onima, koji su se istakli u ratu (bemeriti) i svojoj vlasteli kao i crkvenim institucijama (graziati, famiglie qualificate), dok je Morlacima ostalo 6-7, pa čak i po 4 vriti po glavi.

U članku »Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji« (III, 124-133). I. Grgić izlaže tri detalja iz prošlosti dalmatinskog agrara, mjestimično, nažalost, stilom koji u znanstvenoj diskusiji ne bi trebalo primjenjivati. Na prvom mjestu tretira on općenito pitanje zгона, koji nije isključivo hrvatska institucija, jer je on poznat također u Rusiji, Srbiji i drugdje. Osnovni pojam zгона sastoji se u kmetskoj raboti. Karakteristika je dalmatinskog zгона u tome, što je kmet bio obavezan obraditi za gospodara o samoj gospodarevoj hrani dio njegove oranice tako, da jednu polovicu obradi jedne godine, a drugu samo omekoti (pripremi na obradu). To se može najbolje vidjeti iz Novigradskog spomenika (1551) i Prandinova katastika. U XVIII. st. zgon poprima kolektivno značenje, t. j. postaje obaveza kmetova na jednom veleposjedu prema vlasniku tog posjeda. Pisac navodi pobunu posedarskih kolona iz 1771 protiv sijanja zгона. U članku pisac, među ostalim, iznosi slučaj sukoba seljaka u Diklu i

samostana sv. Krševana u Zadru. Seljaci su se već 1614 oslobodili samostanskog zгона, a 140 godina kasnije, t. j. 1750, novi je prior samostana Giovanni Cristoforo Novati pronašao, da seljaci nisu izvršili obaveze, na koje su se bili obavezali prilikom os'obađanja od zгона, t. j. oni nisu pripremili ledinu u Dražnicama za novi zgon. Na tome je još više od 40 godina kasnije insistirao prior Nikola Maria Lodovici. Vlast je stala na stranu samostana, ali seljaci su se oglašivali na sve naredbe vlasti, tako da je tek sindik inkvizitor Giambattista Loredan 1750 uspio vojnom silom slomiti otpor dikljanskih seljaka. Oni su pristali, da u roku od deset godina iskrče Dražnice, ali ne više za zgon, nego za maslinik i vinograd, s time, da samostanu daju četvrtinu plodova u ime dohotka. Tako su se dikljanski seljaci oslobodili zгона. — Kao treći detalj pisac navodi jednu naredbu nadbiskupa zadarskog Zmajevića upućenu seoskim župnicima, u kojoj im nalaže pod prijetnjom suspenzije, da moraju ispitivati u ispovijedi penitente o zatajivanju crkvenih dohodaka, a slučaj zatajivanja rezervira sebi za odrješenje.

I »Memorijal vranskog kneza Andree Borellija« (V, 150-151) o organizaciji Dalmacije u XVIII. st., koji je u predavanju u Historijskom društvu u Zadru obradio N. Čolak, duboko je zašao u pitanje obnove i reorganizacije dalmatinskog agrara. Memorijal osim agrara tretira cjelokupno pitanje reorganizacije Dalmacije na svim poljima.

Pitanje glavne hrvatske ratne luke u doba narodnih vladara nastoji riješiti F. Gogala-Dominis u članku »Šibenik kao ratna luka Hrvatske u doba narodnih vladara« (IV, 1—15). Bez dovoljnog temelja na historijskim vrelima, oslanjajući se na strateško-topografske argumente, pisac odgovara, da je ta luka morala biti u zaljevu Morinje jugoistočno od Šibenika. Postupak dokazivanja apriorističkim argumentima, na osnovu jednog jedinog kamenog natpisa ukrašenog hrvatskim pleterom, ne daje piscu pravo na tako kategorički postavljene izvode. O Šibeniku, odnosno zaljevu Morinje kao prvoj i glavnoj luci u doba narodnih vladara može se govoriti samo kao pretpostavci, uostalom nimalo nevjerojatnoj.

»Pomorstvom Zadra« (I. 34-42)-u novije doba od konca XIX. st. pozabavio se L. Kos. Zadar je još u doba komune, prije definitivnog pada pod Veneciju, imao vrlo razvijenu mornaricu; njegove su lađe krstarile po cijelom Jadranu i izvan njega sve do Carigrada i Aleksandrije na istoku, a do Sardinije i Španije na zapadu. Venecija je naprotiv priječila razvoj mornarice u dalmatinskim gradovima te je i Zadru tek padom Venecije osvanulo bolje vrijeme. Pod Austrijom pristupilo se izgradnji luka i cesta, koje će vezivati te luke s njihovom pozadinom. Ta nova ekonomska politika bila je osobito povoljna za Zadar kao glavni grad Dalmacije. Polovicom prošlog stoljeća on se povezuje redovitom parobrodarskom linijom s Rijekom i Trstom, a koncem stoljeća osniva se u njemu prvo parobrodarsko društvo »Perlini comp. Consorti« i za njima više drugih društava. U to doba opada broj brodova na jedra u korist onih na paru. Međutim su propali svi pokušaji iz druge polovice prošlog stoljeća, da se Zadar poveže s kopnom željezničkom prugom. To je jedan od uzroka, što se zadarska mornarica nije razvijala onom brzinom, kakva bi se mogla očekivati s obzirom na njegov geografski i administrativni položaj. Pisac pokazuje brojnim statistikama kretanje i polagan uspon zadarske mornarice od posljednje četvrti prošlog stoljeća do 1930. Između dva rata, pošto je izgubio svoju kopnenu pozadinu, Zadar neizbježno gubi i svoju pomorsku trgovinu i brodarstvo, usprkos svim mjerama talijanske vlade, da mu se povрати koliko toliko njegov normalni ekonomski život.

Povodom knjige dokumenata za povijest ribarstva od G. Novaka, B. Paitoni tretira pitanje »O ribarskoj družinskoj skupini«. Takve skupine nisu doduše postojale kao službeno priznati i registrirani cehovi, nego kao faktučne bratovštine. Stara tehnika ribarenja sama je po sebi zahtijevala udruživanje ribara. Oni predstavljaju drugu stranu u društvenim odnosima između vlasnika alata kao eksploatatora i ribara kao proizvođača. Među njima se ističu svičar i šijavac, koji uzimaju dio od ulova ribe prema vlastitom nahodenju, čak i prije vlasnika alata. Njihova pojava ukazuje na raslojavanje klase ribara. Iz toga se vidi da vlasnik alata nije imao nikakav privilegirani položaj, nego stručno osoblje, koje je pridonijelo boljem ulovu. Na taj su način družinske skupine, s jedne strane, nastojale spriječiti akumulaciju kapitala, a s druge strane, same upravljale ribolovom te priječile razvijanje kapitalizma u ribarskoj struci. Ribarski je život, doduše, u borbi s brojnim opasnostima, pored tolikih drugih dažbina, koje su ribari morali davati, bio vrlo težak. Uza sve to, ribarske su družine, zadržavajući karakter samostalnosti u upravljanju ribolovom, uspjele ukloniti eksploataciju i intervenciju države u korist eksploatatora. Mletačka vlada ne samo što nije zauzela negativan stav prema samoniklim ribarskim družinama, nego je, uviđajući potrebu ribolova preko skupina i opasnosti, kojima su ribari pri ribarenju izvrgnuti (osobito od gusara), znala čak zabranjivati ribarima da odlaze pojedinačno na taj teški i opasan posao. Na taj su način same mletačke vlasti javno priznale ovu organizaciju, iako ona nije nikad bila legalizirana, kao što je to bio slučaj s tolikim drugim cehovima. Oni su tek kasnije dobili svoju bratovštinu (Mariogola dei Marinai e Pescatori). Međutim, pisac vidi u spomenu ribara s mrežama potegačama iz 1056 (grippatores), bratovštinu ribara, što se iz samog teksta listine ne bi nikako dalo izvesti. Da ribari nisu tako jednostavno usvojili u samom početku »princip slobode našeg mora za ribolov«, vidi se iz prepiraka ribara zbog podjele područja za ribolov kao i brojnih zabrana ribolova na određenim mjestima. To dovoljno jasno svjedoči, da oni takve slobode nisu nikada uživali niti da su taj princip slobode zastupali.

U članku »Naši prvi kazneno-pravni propisi o zaštiti plovidbe i ribolova na Jadranu« (I, 23-29), L. Kos navodi kazneno-pravne propise na području ribarstva iz statuta Lige kotara ninskoga, kojima se nastoji spriječiti pljačkanje brodova, krađe, provale i obijanja, ubijanje mornara, potapljanje i razbijanje brodova, prevoženje verižne robe (pomorsko-kazneni propisi), ometanje ribara u njihovu poslu, otvaranje tuđih ribnjaka, odnosno ograda za lovljenje ribe, krađa vrše mreže ili parangala i slično (ribarsko-kazneni propisi). Kaznu za manje prekršaje izriče sama liga ili grad Nin, a za veće prior grada Zadra. U svrhu zaštite pomorske trgovine, statuti dalmatinskih gradova sadrže niz odredaba. To vrijedi i za ligu kotara ninskoga kao ligu vanjskoga zadarskog distrikta. Tako je ona postala našim prvim pomorskim sudom na Jadranu, iako »u manjih pomorskih preporih«. Pisac nadalje govori o strukturi te lige.

Historijatom ribarstva u devetnaestom stoljeću bavi se A. Strgačić u članku »Dva priloga poznavanju ribarstva na Dugom otoku« (IV, 246-252). Mletačko zakonodavstvo, koje je primoravalo dalmatinske ribare da voze osoljenu ribu u Veneciju na prodaju, imalo je za posljedicu bijedu i zaostalost i prošireno kriumčarenje, osobito slane ribe. Sve mjere mletačke vlade, da se to kriumčarenje, osobito slane ribe spriječi, nisu urodile plodom, jer su ribari na drugim tržištima nalazili bolje uvjete za prodaju svojih proizvoda. Samo u Sinigaliju prevozilo se godišnje 6-7 tisuća barila. Rovinj je u kriumčarenju ribom vodio ispred ostalih gradova na istočnoj

jadranskoj obali. U nastojanju da se pridigne zaostalo ribarstvo u Dalmaciji, pukovnik-zapovjednik otoka Petar Corponese podnio je 1797 izvještaj prvoj austrijskoj vladi u Dalmaciji, u kome je prikazao stanje ribarstva i predlagao mjere za njegovo unapređenje. Međutim, neprestani ratovi, koje je Austrija vodila protiv Napoleona, omeli su je u svima njezinim planovima za ekonomsku obnovu zemlje. Otprilike jednako bezuspješne pokušaje poduzimala je kasnije i francuska vlada u Dalmaciji.

Nakon tolikih pokušaja, da se osvijetli pitanje izbora seoskih kraljeva u dalmatinskim mjestima, Lj. Marčić bavi se pitanjem izbora »Nekadašnjih seoskih kraljeva otoka Silbe« (IV. 283-285). Za potvrdu romantičnih pripovijesti o prijateljskom držanju mletačkog admirala prema silbanskom »kralju« i kurtoaznim posjetama između istog kralja i zapovjednika engleske fregate u doba Napoleonovih ratova trebalo je, mislim, navesti imena mletačkog i engleskog admirala.

N. Čolak daje prikaz »Stanja u Kninskoj krajini pri padu Mletačke republike god. 1797« (V, 262-270) na osnovu jednog izvještaja zapovjednika te Krajine Josipa Sinobada, iz koga se vidi, da je narod Krajine bio pri padu Mletačke republike buntovnički raspoložen zbog eksploatacije vladajuće klase i mletačkog aparata. Neprijateljsko držanje narodnih masa prešlo je i na novu austrijsku upravu, jer se promjenom uprave nije stanje u Krajini izmijenilo.

Preuzimajući hipotezu A. Solovjeva o Aristodiju kao osnivaču heretičke »crkve bosanske«, u kojoj se tobože njegovo ime sačuvalo u obliku Rastudije, M. Marjanović posvećuje »Aristodiju Zadrani, herezizarhu bosanskom« (I, br. 1-4) oduži članak, u kojemu nastoji, da tu hipotezu podupre daljnjim pretpostavkama.

Na osnovu izloženih dokumenata Državnog arhiva u Zadru prilikom izložbe u povodu proslave 10-godišnjice oslobođenja Zadra, N. Čolak dao je u prilogu »Nacionalni i socijalni karakter stanovništva Zadra i okolice u prošlosti« (III, 350-361) demografsku analizu stanovništva Zadra i okolice, iz koje se vidi, da već najstarije naše isprave govore o demografskom šarenilu Zadra i okolice od prvih početaka zajedničkog života romanskog i slavenskog svijeta, koji prevladava i u samom gradu, već u XI. st. i još više u XII. st., kada je pučanstvo Zadra pozdravilo u svojoj sredini nenadano pridošlog papu Aleksandra III. pjesmama »na svom slavenskom jeziku«. Prvobitnom nacionalnom šarenilu stanovništva odgovaralo je i socijalno šarenilo, koje se sve više pojačava u toku slijedećih stoljeća. Vrela nam govore, da su Hrvati u Zadru ipak predstavljali u većini eksploatirani sloj društva. To je i dalo prednost nezatnom ostatku staroga mletačkog aparata i pridošlim regnikolama s one strane Jadrana u nacionalnoj borbi između Hrvata i Srba s jedne i talijanaša s druge strane u doba narodnog preporoda.

Ž. Muljačić osvrće se u članku »Jedno zaboravljeno djelo o Dalmaciji« (V, 94-99) na putopis Giacomina Concine, »Viaggio nella Dalmazia litorale« (Udine 1804). Trebalo je svakako i taj putopis staviti našoj znanstvenoj javnosti pred oči, jer se na nj gotovo posve zaboravilo, kao da i nije izašao štampom.

Ž. Muljačić »Alberto Fortis i Dubrovnik« (VI, 141-147), diskutira s Manlijem Caceom, koji je na veliko zvono ovjesio jednu Fortisovu rečenicu, iz koje bi ispalo, kao da je Dubrovnik najobrazovaniji grad Italije. Na osnovu analogije s drugim Fortisovim pismom, autor jezično interpretira navedenu izreku Fortisovu, sačuvanu u drugom jasnijem obliku, iz koje se vidi, da Fortis samo uspoređuje kulturu Dubrovnika s najkulturnijim gradovima Italije. Brojnim drugim dokazima izlaže, kako Fortis ni na koji način nije smatrao Dalmaciju dijelom Italije.

Iz ratne povijesti Dalmacije objelodanjen je relativno znatan broj rasprava. Tu prije svega dolazi u obzir »Opis Kliškog sandžaka s ove strane Velebita i Dinare iz god. 1572« (V. 253-261) generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju Giacoma Foscarinija (1570-1572) u prikazu I. Grgića. Na osnovu toga izvještaja kao i na osnovu Pečevlje i Čelebije pisac se upušta u pitanje nastajanja i obnove krčkog ili ličkog sandžaka te u neke manje pouzdane detalje. Na kraju prikaza daje u prijevodu ulomak iz Foscarinijeva izvještaja. Usporedbom tog izvještaja s kasnijim anonimnim iz 1624 i Jurjevićevim iz 1626 vidi se znatna promjena na licu Dalmacije, osobito u vojničkom pogledu.

Iz doba turskih nadiranja u Dalmaciju A. Strgačić obrađuje »Upade turskih gusara u predjele Zadarskih otoka« (II. 195-204 i III, 44-52). Dosada su bili poznati upadi osmanskih gusara tek iz XVIII. st. Pisac ipak navodi upade turske 1532 na Kornate, zatim kod Žirja i Murtera 1570, a zabilježen je i pokušaj napada na Pašman. G. 1570 Turci prodiru do otoka Paga, gdje ih Mlečani pohvataše i pobiše. Taj ih neuspjeh nije spriječio da napadnu Rab, ali i toga puta bezuspješno, zahvaljujući pomoći uskoka. Polazna točka napada na sjevernom Jadranu bio je Obrovac. Godine 1571 Turci se pojavljuju na Molatu. Za Kandijskog rata (1645-69) česta su pljačkanja gusara; tada je meta gusarskih napadaja bio osobito Zadarski arhipelag. Repriza gusarskih napadaja na naše otočje bila je za Velikog rata (1683-99) i Morejskog rata (1714-18). I opet je glavni cilj njihovih napada bio Zadarsko otočje. Međutim pisac se odvaja od dosadašnjeg mišljenja, prema kome bi mjesto Sali na Dugom otoku, kao uostalom i druga mjesta, palo pod tursku vlast i postalo žrtvom njihova rušenja i paleža.

A. R. Filipi neispravno korigira mišljenje G. Novaka i B. Poparića, prema kojima bi se »Uskočki podvig kod Mulina na otoku Ugljanu« (III. 142-152), od Anonima nedovoljno ubiciran, imao izvesti kod Iža, te ga ubicira na zaljev Muline kod Ovcjaka na zapadnoj obali Ugljana. Filipijeve geomorfološke i meteorološke argumente pobio je I. Grgić (Prilog diskusiji o ubikaciji jednog uskočkog podviga; IV, 52-54), objelodanivši službeni izvještaj gen. prov. Andrije Gabriela, iz koga se vidi, da su se uskoci, bježeći ispred mletačke flote, iskricali ipak na otok Iž.

Iz ere junačkog ratovanja za Kandijskog rata osvijetlio je slučaj smrti kotarskog serdara Ilije Smiljanića 1656 E. Banović u prilogu »Osvrt na 300-godišnjicu smrti kotarskog serdara Ilije Smiljanića« (V, 170-178).

Stratešku važnost otočića sv. Klementa za obranu Zadra s kopnene strane u doba turskih osvajanja izlaže A. Strgačić na osnovu izvještaja zadarskog kaptana Vincenza Morosinija (1581-83) u članku: »Otočić sv. Klementa južne Zadarske luke u prošlosti« (V, 245-252).

F. Gogala Dominis pozabavio se u dva članka nekim problemima iz životopisa Marka Pola. U članku »Dopuna praznini u životopisu Marka Pola« (III, 326-330), pisac nastoji objasniti prazninu u životopisu čuvenog putopisca između 1299, kada se vratio iz zarobljeništva u Veneciju (zarobljen je bio godinu prije toga kod Korčule u pomorskoj bitki između Genovežana i Mlečana) i 1319, kada se njegovo ime u vrelima opet spominje u vezi s očevom baštinom. Pisac naslućuje i nastoji dokazati, iako nedovoljno uvjerljivim argumentima, da je u to vrijeme Polo bio u izgnanstvu zbog učešća u pobuni pučana 1300. U drugom prilogu, »Još o porijeklu Marka Pola« (IV, 110-112), pisac ostaje kategorički pri tvrdnji, da je Marko Polo rođeni Mlečanin, ali da je obitelj Polo bila porijeklom iz Dalmacije, najvjerojatnije iz Šibenika. Potonje pisac ničim ne dokazuje.

E. Ferri, »O životopisu Marka Pola« (IV, 75-78), oštro se obara protiv teze da je Polo bio porijeklom Mlečanin i da su tek njegovi pretci bili porijeklom iz Šibenika, te zastupa Ljubićevu tezu o Polovu korčulanskom porijeklu, i opet bez dovoljnih argumenata, jer mu argumentum ex auctoritate ipak predstavlja temeljni dokaz za njegovu tezu, a nijedan od onih, na koje se pisac poziva ne potvrđuje korčulansko porijeklo čuvenog pisca o Mongolskom carstvu.

Iz novije povijesti treba spomenuti osvrt na Zadarsku rezoluciju od Lj. Maštrovića (Zadarska rezolucija, povodom njene 50-godšnjice«) (V, 199-201) zatim opširan prikaz odnosa Seaton-Watsona prema Dalmaciji iz pera K. Milutinovića (»Seaton-Watson i Dalmacija«, VI, 58-69, i VII, 116-130). Taj je engleski historičar kao rijetko koji pokazao razumijevanje za položaj južnih Slavena i njihov odnos prema Italiji i Austro-Ugarskoj. Watson uočuje dobro i odnose između Hrvata i Srba, ukazujući na velikosrpstvo kao na rak-ranu nove jugoslavenske države.

Kratak prikaz naših unutarnjih odnosa poslije Zadarske rezolucije daje M. Živanović, »Posle Zadarske rezolucije« (VI, 150-153). Isti pisac znosi nadalje, kako je rasprostiranje izdanja »Srpske književne zadruge« među Južnim Slavenima postalo predmet sumnjičenja od strane bečke vlade (»Prilog za istoriju jugoslavenskih kulturnih veza uoči Prvoga svetskog rata; V, 185-189).

Svećenik J. Felicinović, »Pag pod talijanskom okupacijom« (II, 206-213), opisuje prilike u Karlobagu pri ulasku talijanske vojske u Dalmaciju 1918, otpor naroda da se pokori tuđinu i pokušaj pobune, u kojoj je i sam pisac učestvovao.

Narodno-oslobodilačka borba osvijetljena je brojnim priložima. Tu je prije svega prikaz E. Vlasanovića »Izložbe NOB-e« (III, 361-363), priređene prilikom 10-godišnjice oslobođenja Zadra, kroz koju se u krupnim linijama ocrtava cjelokupni tok NOB-e.

D. Plenča opisuje stanje u jugoslavenskoj vojsci uoči napadaja Talijana i Nijemaca na staru Jugoslaviju, raspadanje te vojske i njezino bespomoćno povlačenje ispred vojnički nesposobnoga fašističkog zavojevača (Događaji u Dalmaciji u travnju 1941; VI, 43-57). Samo povlačenje Jugoslavenske vojske sa granice oko Zadra i stravu, koju je izazvala koncentracija 119. puka duž iste granice prije samog povlačenja, prikazuje detaljnije O. Egić u odužem članku »Velika zabuna pod Zadrom u aprilu 1941 — rasulo jadranske divizije« (VI, 97-115). Pošto je prikazao sistem zadarskih utvrda i jugoslavenskih protuutvrda, pisac prikazuje u detaljima pripreme Jadranske divizije za napadaj na Zadar. Vijest Radio Rima o započetom neprijateljstvu između Italije i Jugoslavije izazvala je strah i pometnju u stanovništvu. Međutim, kasniji razvoj događaja pokazao je neosnovanost tog straha, jer su uslijedili povlačenje Jadranske divizije sa zadarskih položaja i početak kretanja talijanske vojske po terenu napuštenom od jugoslavenske vojske. poslije čega je 20. travnja u Drvaru uslijedio slom Jadranske divizije.

Razvitak radničkog pokreta, organiziranje prvih čelija KPJ u zadarskom okružju i prve diverzije kao i organizirane borbe s okupatorom, vođene od Marijana Žuvića, Šime Lukina, Šime Kovačevića, Silvija Filipovića, Nikole Cvitanovića, Ante Banine, Bogde Jadrešina, Bare Burčula, Ante Sorića, Lukina Marijanića, Stanka Parmača i drugih prikazuje N. Žuvić u članku »Iz razvitka klasnog radničkog pokreta i Narodno-oslobodilačke borbe na području okruga i grada Zadra« (III, 174-191).

V. Kožul prikazuje u članku »Zadarski odred oslobađa Zadar god. 1944« oslobođenje Zadra koncem listopada od strane Zadarskoga partizanskog odreda i njegov ulazak u grad na dan 1. studenoga, pošto su se Nijemci povukli iz grada (I, 1-3).

Prilog povijesti NOB-e na području Nina sadržava članak A. Maštrovića »Partizanska veza morem« (III, 194-199), u kome iznosi, kako su Općinski NOO Nin pomoću III. pomorskog obalnog sektora održavali morskim putem vezu s otocima, kao što su Vir i Molat, preko selâ Vrsi kraj Nina (»vrška veza«).

ZR je dosada najviše prostora posvetila kulturnoj povijesti Dalmacije, a unutar nje se najviše radova odnosi na razvoj dalmatinskog školstva.

Lj. Maštrović prikazuje u krupnim crtama razvoj dalmatinskog školstva (»Nekoliko fragmenata iz prošlosti zadarskog školstva«; I, 30-35), počevši od magistra gramatika Gregorija (1070), kada osam samostanskih i župnih škola nailazimo također na tragove javnih škola. U drugoj polovici XIII. st. postojala je u Zadru općinska škola. Za mletačke vladavine (1409-1797) bilo je u gradovima osim samostanskih i biskupijskih također gradskih škola, pa je tako bilo i u Zadru. Pisac ističe bijedno stanje školstva u Dalmaciji pod mletačkom vladavinom. Višu vjersku školu osnovao je tek u XVIII. st. zadarski nadbiskup Vicko Zmajević, a njegov nasljednik Mate Karaman pridodao je zadarskoj teologiji i kolegij. Ta je škola pripremala popove glagoljaše. Tek je prva austrijska vlada osnovala 1804 prvu gimnaziju u državnom trošku. Francuska vladavina posvećivala je manje pažnje otvaranju pučkih, a više srednjih i viših škola. Tako je Zadar, pored Ljubljane, dobio i Licej u rangu sveučilišta, ali se taj nije mogao razviti zbog teških ratnih prilika, te je Centralna škola zbog financijske krize bila 1811 ukinuta. Na početku druge austrijske vladavine zamrla je i prosvjetna djelatnost, kao što je zamro cjelokupni javni život. Tek je Zadarska gimnazija polovicom stoljeća krupnim koracima koraknula naprijed i godinama formirala tako bogatu i vrijednu biblioteku, koja bi i danas novootvorenom Zadarskom Filozofskom fakultetu mogla poslužiti kao dobar temelj za njegov početni rad, da n je nastradala od bombardiranja u II. Svjetskom ratu.

A. M. Strgačić piše o uzgoju i naucima dalmatinskoga glagoljskog klera u prošlosti (V, 179-184). Pisac ističe razliku između višeg klera po gradovima i nižeg po selima Dalmacije i zanemarivanje školovanja i uzgoja potonjega od strane samih okvenih vlasti. Zbog te razjedinjenosti i različitog postupka, niži se kler osjećao jedno s narodom, u kome je radio te učestvovao u gotovo svima bunama seljaka i pučana. Tek je Zmajević — kao što je već navedeno — osnovao sredinom XVIII. st. Ilirsko sjemenište. U isto vrijeme je splitski nadbiskup Pacifik Bizza 1750 osnovao u Priku kraj Omiša drugo glagoljaško sjemenište. Ali dok su prilike u Zmajevićevu sjemeništu u Zadru bile normalne, jer je nadbiskupu bilo uspjeti osigurati dobra opatije sv. Krševana u Zadru za ilirsko sjemenište, dotle nadbiskup Bizza nije uspio osigurati materijalnu podlogu svome sjemeništu u Priku te su stoga klerici glagoljaši favorili bijedne dane.

Povodom 90-godišnjice Učiteljske škole u Zadru (prije u Arbanasima kraj Zadra), ZR je donijela dva priloga: Lj. Maštrovića (»Postanak i razvitak Ilirskog preparandija u Zadru«, V, 53-56) i Z. Vukadinovića (»O 90-godišnjici Učiteljske škole u Zadru«; ib., 231-237), s nekim značajnijim podacima o toj važnoj kulturnoj ustanovi.

Kap. Oliver Fijo prikazuje razvoj »Pomorskih škola u Zadru i Silbi u XIX. vijeku« (III, 41-43). Dok je francuska vladavina tek pokušala da u hrvatskoj gimnaziji uvede 1809/10 pomorsku obuku, dotle je povećanjem kapitala uloženog u parobrodarsko društvo »Austrijski Lloyd« uspelo da su 1849 otvorene nautičke škole u Bakru, Zadru, Splitu, Kotoru i Dubrovniku, pored već postojećih u Trstu i na Rijeci.

Pisac se zaustavlja na prikazu organizacije i rada Nautičke škole u Zadru i Tečaja pomorstva zvanog »Mala nautika« u Silbi.

M. Veršić, »Historijsko-kulturni spomenik na brdu Čokovcu na otoku Pašmanu«; (I, 41-43), osvrće se ukratko na prošlost glasovitog benediktinskog samostana sv. Ivana Evangeliste u Rogovu, koji se 1125, prilikom razaranja Biograda od strane Mlečana, preselio na brdo Čokovac na Pašmanu i tada promijenio ime zaštitnika sv. Ivana s novim zaštitnicima sv. Kuzmom i Damjanom. Mlečani nisu dali ni tu mira tom žarištu hrvatske glagoljaške kulture te su 1347 porušili benediktinsku opatiju na Čokovcu, koja se ipak malo zatim obnavlja i diže, sve dok je zbog malog broja redovnika nije 1808 pogodio Napoleonov dekret o ukidanju samostana. Pokušaji obnavljanja samostanskog života na brdu Čokovcu iza Napoleonova pada nije uspio, a samostanska se zgrada sve više i više rušila, te pisac ukazuje na potrebu očuvanja ostatka te stare benediktinske opatije.

N. J. Duboković, »Gdje je bila Civitas Vetus Jelsae na otoku Hvaru« (III, 342-346), zadržava se na spomenima Civitas Vetus i Civitas Vetus Ielsae u statutu hvarske općine 1331. Prvo je današnji Starigrad, a drugi lokalitet morao se nalaziti u blizini današnje Jelse, koja u doba sastavljanja statuta nije postojala kao naselje, već se kasnije razvila kao luka mjesta Pitava. Pisac nalazi, da je stara Civitas Vetus Ielsae današnja Gradina na poluotoku, koja s istočne strane zatvara jelšansku luku. Tu se nalaze ostaci starih zidina i utvrđenja, koja nisu pripadala samo eremitažu augustinaca, nego je samostan podignut na gradini, koja se u staro doba nazivala Civitas Vetus Ielsae.

S područja historije umjetnosti dao je I. Petricioli dva priloga. U prvome (»Spomenici predromaničke arhitekture u Zadru«; I, 27-33) napada olako kategoriziranje naših preromaničkih arhitektonskih spomenika, koje najčešće ima kao izvor nacionalističke pobude. Od preromaničkih spomenika u Zadru pisac obrađuje staru katedralu i crkvu sv. Trojstva (današnji sv. Donat), zatim krstionicu kraj stare katedrale, crkvice sv. Uršule, sv. Petra Starog, sv. Lovre, sv. Nediljice i sv. Hadrijana i Natalije. Na kraju pisac navodi glavne preromaničke spomenike u okolici Zadra i na zadarskom otočju. U drugom prilogu (»Najstarije ilustracije IV. križarskog rata; V. 17-21). ne upuštajući se u umjetničku vrijednost nekih ilustracija IV. križarskog rata, u kome je Zadar postao žrtva osvajanja i rušenja od strane križara u korist Venecije, ukazuje našoj znanstvenoj javnosti na postojanje tih ilustracija iz mozaika sa poda bazilike sv. Ivana Evangeliste u Raveni.

Prilog toponomastici zadarske okolice sadržava rasprava A m o s-R u b e F i l i p i j a pod naslovom: »Zašto Porfirogenet ne spominje i otok Ugljan« (I, 29-37). Pisac odbacuje sva dosadašnja tumačenja i nalazi uzrok carevoj šutnji u tome, što je Ugljan u starije doba činio s Pašmanom jednu cjelinu, t. j., da je prije prokopavanja Tesna između Pašmana i Ugljana u prošlom stoljeću gaz bio za vrijeme osjeke dubok jedva 15-20 cm. Uzevši u obzir, da naša obala postepeno ponire, vrlo je vjerojatno, da u Porfirogenetovo doba nije bilo spoja Zadarskog sa Srednjim kanalom između Ugljana i Pašmana te su stoga današnja dva otoka Pašman i Ugljan sačinjavali prije jedan otok i imali jedno ime.

H. Morović, »Jedan nestali izvor za kulturnu povijest Zadra« (I, 36-43), ukazuje na veliku štetu koju je naša historiografija pretrpjela nestankom Zadarskog anonima ili Filippijeva rukopisa (Anonimo di casa Filippi), koji su svi talijanski povjesničari Zadra (Bianchi, Ferrari, Cuppili, Sabalich, Benevenia, Brunelli Praga i dr.) upotrebljavali, iako ga nisu navodili. Anonim predstavlja »bogatu riznicu kulturno-

povijesnog materijala«. L. Jelić je taj anonimni spis pripisao ravnatelju providurske kancelarije u Zadru Marchiju (Marchio) Sorariju, koji je umro 1799. Jelić je i spasio jedan dio toga, u prošlom ratu izgubljenog, rukopisa i sastavio detaljan popis njegove materije. Pisac ovdje daje kratak prikaz sadržaja izgubljenog zadarskog anonimna i popis poglavlja po knjigama.

O prilogu V. Novaka, »Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru« (III, 292-308 i IV, 25-35), usp. ocjenu u HZ VIII, 1955, str. 214.

N. Čolak

VIERTELJAHRESHEFTE FÜR ZEITGESCHICHTE

Ovaj časopis za najnoviju povijest izlazi od 1952 u Zapadnoj Njemačkoj (Stuttgart-München), a izdaju ga Hans Rothfels i Theodor Eschenburg po nalogu Instituta za najnoviju povijest u Münchenu. Uz studije i članke zastupana je dokumentacija i bibliografija. U 4 sveska IV. godišta (1956) obrađena je široka problematika iz opće i njemačke povijesti poslije 1918, znatnim dijelom na osnovu još nepoznatog izvornog materijala. Radovi se uglavnom bave temama iz političke i diplomatske povijesti, dok su socijalna, a osobito ekonomska pitanja zapostavljena.

Časopis posvećuje u ovom godištu naročitu pažnju sudbonosnim zbivanjima 1933 u Njemačkoj, njihovoj prethistoriji i posljedicama. U ovećoj studiji E. Matthiasa, Der Untergang der alten Sozialdemokratie 1933 (str. 250-286), ispituju se osnovni razlozi političke sterilnosti u najbrojnije njemačke partije, čuvara Vajmarske republike i konsekventnog, ali nemoćnog protivnika nacizma — Socijal-demokratske partije. Autor temelji svoje tvrdnje na dokumentaciji, koja je ranije objavljena u istom časopisu (vidi niže). Stavovi i političke akcije te partije prikazani su u razdoblju od pada Müllerove vlade do prvih godina ilegalne borbe protiv nacizma. Sumarno je obrađen i odnos između Socijal-demokratske i Komunističke partije, koje nisu uspjele ostvariti svoje jedinstvo u antinacističkoj borbi, dijelom zbog međusobnog nepovjerenja, dijelom, kako M. konstatira, zbog političke nesamostalnosti njemačkih komunista. U istraživanju uzroka katastrofe Socijal-demokracije, autor se ograničuje na otkrivanje idejno-psiholoških momenata, koje više fundira političkim razvojem negoli ekonomskim i socijalnim. Okoštalošć političkog mišljenja, koja se izražava u vjernosti idealima XIX. st. — parlamentarizmu i demokraciji, kao i u uvjerenju o progresivnoj evoluciji i snazi razuma, pretjerano pouzdanje u snagu velike organizacije čak i kad je neaktivna, kao i humanitarne predrasude o upotrebi sile, onemogućile su njezinu efikasnu akciju protiv nacizma. Afirmaciju mladih borbena snaga, manje opterećenih tradicionalnim gledanjima, spriječila je glomazna partijska hijerarhija. Takva politička partija, bez obzira na svoju brojnost i širinu podrške u masama njemačkog proletarijata, nije imala sposobnosti da se s uspjehom suprotstavi sasvim novoj političkoj snazi — nacizmu — potpuno slobodnom od bilo kakvih opterećenja te vrste, s posve novom političkom taktikom, prožetom aktivizmom i agresivnošću. Najzad, M. razmatra proces rasula SDP prije njene zabrane, kao i djelatnost prvih ilegalnih grupa i organizacija. I u emigraciji, a još više u podzemnom pokretu, šire se radikalni, samostalni i aktivistički pogledi i afiniteti, ali taj konstruktivni razvoj zahvaća samo mali dio bivšeg članstva, dok većina i dalje razmišlja o događajima iz 1933 kao elementarnoj nesreći, koja se ni u kom slučaju nije dala spriječiti.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1-4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB